

A FILOZÓFIA SZÜLŐFÖLDJE

A keleti nagybirodalmak, előbb a szomszédos Lüdia, majd pedig Perzsia, szemet vetettek a könnyű prédának mutatkozó, tőlük nyugatra fekvő, gazdag kis-ázsiai és az égei-tengeri szigetek poliszaira, majd a hellén szárazföld államaira. Ezek az egymással is versengő városállamok porszemek voltak e nagybirodalmakhoz képest. Egymás közötti hatalmi harcaikban nem egyszer a közös ellenséggel is lepaktáltak, amíg azután összefogásuk eredményeképpen a hatalmas Perzsa Birodalom kénytelen volt visszavonulni, beismerni vereségét a poliszok együttműködésével szemben.

Először a lüdiok támadtak, és foglalták el a kis-ázsiai hellén városokat, köztük Miléoszt, Kolophont és Ephesoszt. I. e. 550-ben nekirontottak Perzsiának is, de a kezdeti győzelmeitől megittasodott Kroiszosz elszámította magát, és Kürosz seregei i. e. 546-ben elfoglalták Szardeiszt, megdöntötték a nagykirály hatalmát, eltüntették a térképről Lüdiát. A győzelem eredményeképpen Perzsia szinte ellenállás nélkül kiterjesztette uralmát a korábban lüd befolyás alatt álló kis-ázsiai és égei-tengeri hellén poliszokra. Leszbosz már 523-ban, majd a jelentősebb Szamosz pedig 522-től perzsa befolyás alá került. Igájukhoz képest a lüdiok hatalmára illúziókkal eltelve gondoltak vissza.

A perzsák nem álltak meg a hellén poliszoknál. A győzedelmet győzelemre halmozó seregeik elindultak nyugat felé. I. e. 549-ben Fönícia került sorra, s lettek a perzsák a korábbi föníciai kereskedelem haszonélvezői és a hellén poliszok fő kereskedelmi riválisai. 525-ben II. Kambüszész csapásaitól elesett Egyiptom és Líbia. Ezzel a déli irányú görög kereskedelem került reménytelen helyzetbe. Thrákia nagyobb felének elfoglalásával 513-tól az I. Dareiosz vezette perzsa birodalom elvágta a Márvány-tenger és a Fekete-tenger felé vezető kereskedelmi utakat. Miközben keleten Perzsia lett az úr, aközben nyugaton a karthágóiak 570-től ellenőrzésük alá vonták Szicília délnyugati partját, megvetették lábukat Ibériában, majd 540-ben a perzsák ösztönzésére, etruszk szövetségeseivel az alaiai tengeri csatában döntő vereséget mértek a phokaiiakra. A perzsák és a karthágóiak harapófogóba fogták a hellén poliszokat.

Xenophón a győzelmektől megittasodott egyik perzsa hőse szájába adja: „*megnyertük a nagy csatát, kezünkbe került Szardeisz és Kroiszosz, bevettük Babülon, leigáztunk mindenkit*”.¹ De tévedtek. A megnyomorított poliszok Miléosz kezdeményezésével i. e. 498-ban felkeltek a Perzsa Birodalom ellen. Megkezdődött a görög-perzsa háború. A perzsák a felkelést leverték, hamarosan rátámadtak a szárazföldi városállamokra is, köztük Athén és Spárta is végveszélybe került. Az egyenlőtlen erők küzdelméből végül a hellén szövetségesek kerültek ki győztesen. Az i. e. 449-ben megkötött kalliászi béke tett pontot a hellén és a perzsa fegyveres küzdelemre.

Mindennek következtében a nyugati görög világ társadalmilag, gazdaságilag és ideológiailag felértékelődött. Megalé-Hellasz, Nagy-Görögország – Szicília és Dél-Itália – soha többé nem vált Hellasz hátszobájává. A hellének adtak nevet **Európának**, és Európa adott európai nevet a helléneknek, **görögöknek** nevezve őket. Abban, hogy Európa **görögöknek** ismeri a helléneket, mutatja, hogy az italióták lakta nyugati hellén városok egyre fontosabbakká váltak, **Megalé Hellasz**, másképpen **Magna Graecia**, illetve **Graecia Maior**, vagyis **Nagy-Görögország** – mondják majd róla szemben **Vetus Graeciával**, a **Régi Görögországgal**.

IÓNIÁBÓL MEGALÉ HELLASZBA

Kezdetben Lüdia mézesmadzaggal enyhített furkósbot-politikája, majd Perzsia, az agresszív nagyhatalom brutális elnyomása, a rabszolga sorba vetés réme, nem kevésbé a perzsákat kiszolgáló vazallus-türannoszok zsarnoksága elől tömegesen menekültek el a kereskedelem ellehetetlenülése, a katonai kiadások és a hadisarc miatt elszegényedő, állandó fenyegetettségben élő, megtizedelt kisázsiai poliszokból.

MIÉRT ODA?

A menekültek útja először a szigetekre vezetett. Elfoglalásuk és befolyásoltságuk megmutatta a szigetek sebezhetőségét. Onnan is tovább kellett menni, új hazát keresni.

A továbblépés közvetlen lehetőségét a szárazföldi poliszok kínálták, de csak szűk keretek között. A tulajdonképpeni Hellasz az együttérzésen túl, a rögzült területű és népességű, megkövesedett polisz-szervezete miatt, továbbá egyre fenyegetettebb és sebezhetőbb volta következtében nem sok támogatást tudott vagy akart nyújtani, csak korlátozott számú jövevényt fogadhatott be.

A többségnek még tovább, nyugat felé kellett utaznia!

A menekülők feltehetően a Korinthoszból induló hajókon Jón tenger partvidéke, Szicília és Dél-Itália partjaihoz, az ión és dór kolóniák felé vették az irányt. Ez bejáratott, s talán az egyedüli reális út volt. Nem véletlen, hogy Biasz, Priéné baszileosza is azt javasolta az iónoknak Panióniában, hogy a perzsa veszély elől közös flottát szervezve hajózzanak Szardíniára, s ott alapítsanak egységes ión államot. A Biasz kezdeményezése nem nyert támogatást, de a menekülés iránya nem lehetett más, mint a nyugati.

Az Jón-tenger irányába tartó tömeges kirajzásnak tehát teljesen más a mozgatórugója, mint a „*nagy gyarmatosításé*”, de hatása éppen annyira elhatároló jelentőségű, mint amilyen akkor, amannak volt.

A FILOZOFÁLÁS HELYE

A háborúk átrajzolták azt a társadalmi és gazdasági mozgásteret, amelyen a filozófiai élet szereplői itt vagy ott fölléphettek, azt az uralkodó ideológiai szerkezetet, amelyben a továbbiakban mozoghattak.

Akik Hellaszban, a szárazföldi poliszokban telepedtek le, azok filozófiailag meddők maradtak vagy lettek. Nem hallunk olyan ióniaiakról, olyan égei-tengeri szigetekről származókról, akik e körből a szárazföldi Hellaszban nőttek nagy filozófussá. Hogy miért? – azért, mert Hellaszban a társadalomfilozófiai eszmék sarjadoztak és váltak egyre inkább uralkodókká, amikre a csillagászat iránt érdeklődő és a geometriailag iskolázott betelepülő ióniak süketek voltak, ugyanakkor a természetet tanulmányozó ión természetfilozófia idegenül hatott e tájon, érdeklődést nem váltott ki, ösztönzést nem kapott.

Más fogadta a menekülőket Szicíliában és Dél-Itáliában, mint a kontinentális Hellaszban: érdeklődés a filozófia iránt és indíttatás a filozofálásra. A filozófia további fejlődése Nagy-Görögországba helyeződött át. Első művelői azok közül a filozófiai iránt érdeklődő és filozófiailag képzett ióniaiak és égei-tengeriek közül kerültek ki, akik filozófiai poggyászukkal élni tudtak a hazaiaktól eltérő érdekű és érdeklődésű környezetben is. Képesnek kellett lenniük arra, hogy kapcsolódni tudjanak a készen talált ideológiai közeghez, hogy az itáliai társadalom számára égető problémákat fölismerjék, megoldásuk lehetőségeit feltárják, eredményeiket a helyiek számára érthetően közöljék, hogy az új viszonyoknak, a helynek és az időnek megfelelően artikulálják mondanivalójukat.

E férfiak közül kettőnek a neve világlik ki.

Egyikük szamoszi Püthagorasz, aki égei-tengeri Szamosz szigetén Phereküdesztől és Anaximandrosztól, talán Spártában knósszoszi Epimenidésztől tanulta a filozófiát, de dél-itáliai, krotóni letelepedése előtt bejárta a korabeli fejlett világ centrumait is, bizonyára tanulmányozta az egyiptomi papság titkos tudományát és a thrákok misztikáját.

A másik jelentős filozófus kolophóni Xenophanész volt, aki a kis-ázsiai kincses Kolophónból menekült el. Költőként és vándor énekesként, rhapszodoszként bejárta a szigeteket és a szárazföldi poliszok sokaságát. Útján éledt fel benne a filozófia iránti érdeklődés, amely majd részben püthagoreus hatásra a dél-itáliai Eleában önálló filozófiai tevékenységbe, természetfilozófiai elmélkedésekbe és mitológiakritikába torkollik.

Mindkettőjük körül – elsőként a filozófia történetében – valóságos filozófusi közösség, filozófiai iskola szerveződött. Ők és tanítványaik munkásságában, az itáliai filozófiában zárult le a bölcsességből a bölcséletbe való átmenet ténylegesen és szubjektíve, sőt kinyilatkoztatva is.

A HAMIS IGAZSÁG

A nagy-görögországi, szicíliai és dél-itáliai filozófia elemzésének és értelmezésének elméleti és módszertani problémái legelősebben Parmenidész és Hérakleitosz viszonyának fölvetése és tisztázása során kerülnek felszínre és csúcspontnak ki. Az ellentétes metodológiai álláspontok a kontinentális és az angolszász filozófiatörténet szembeállításaként áll előtűnk.

Az angol filozófiatörténész, Reinhardt mondja, akit Falus Róbert, a neves klasszika-filológus egyetértően idéz: „*Van egy szabály, amely oly egyszerű, hogy az ember irtózik kimondani, és mégis feledésbe ment – az a szabály, hogy Parmenidést először önmagából, másodsor saját iskolájából kell magyaráznunk.*”² A filozófiatörténész Steiger Kornél Parmenidész és Hérakleitosz kapcsán részletesebben indokol: „*A töredékek közvetlen összehasonlítása módszertanilag megengedhetetlen, hiszen két különböző kultúrában keletkezett, különböző, és részben ismeretlen szerkezetű alkotás fragmentumairól van szó. – Az angolszász filozófiatörténet kezdettől fogva más úton járt. Arisztotelész és Diogenész Laertiosz véleményére támaszkodva mindig is különállóként kezelték a preszókratikus filozófia ión és dél-itáliai vonulatát. Az ión filozófia egészét az itáliai gondolkodás előzményének tekintették, és Parmenidészt saját itáliai vonatkozásaiban: a püthagoreusokhoz való viszonyában vizsgálták.*”³

Az angolszász filozófiatörténészeknek igazuk van abban, hogy az itáliai filozófusokat saját szociális és szellemi viszonyaikban kell vizsgálni. Ez azonban az igazságnak csak az egyik fele. Közelebb áll az igazsághoz Falus Róbert máshol kifejtett, a fentieknek ellentmondó véleménye: „*sokasodnak azok a hősmondák és vallási motívumok is, melyek az egész görögség múltjának, nyelvének, az egész Hellászra jellemző társadalmi viszonyoknak lényegi azonosságát emelték ki.*”⁴ Ha a társadalmi viszonyok, a nyelv, a mondák és a mitológiák lényegileg azonosak, akkor ez az azonosság a filozófiára is kiterjedhetett, s bizonyára ki is terjedt.

Egy Hegelen nevelkedett kontinentális filozófiatörténész is magától értetődőnek tartja, hogy minden egyes filozófust és iskoláját azokban a szociális és kulturális viszonyokban, abban a filozófiai közegben kell vizsgálni, amelyek között élt és munkálkodott. „*Az egyén a maga népének, a maga világának gyermeke; az egyes ember ágaskodhatik, ahogyan akar, nem megy túl rajtuk. Mert az egy általános szellemhez tartozik, amely szubsztanciája és lényege; hogyan juthatna ki ebből? Ugyanaz az általános szellem ez, amelyet a filozófia gondolkodva megragad. A filozófia a szellemnek meggondolása s ennél fogva meghatározott szubsztanciális tartalma. Minden filozófia korának a filozófiája, szem a szellemi fejlődés egész láncában*” – mondja Hegel.⁵ A filozófia ezek szerint korának és helyének gondolatba foglalása. Ennek megfelelően Hegel értelmezésében: „*Földrajzilag a filozófia ióniai és itáliai filozófiára oszlik; a filozófiák jellege (tartalma) osztozik a földrajzi különbség jellegében.*”⁶

Szavakban szinte azonosak a kontinentális és az angolszász filozófiatörténészek végkövetkeztetései. Ha így van, akkor mi a lényeges és tényleges tartalmi különbség közöttük? Óriási! Hegellel szólva a filozofálás e két sora közül egyik sem halad egymástól elszigetelten, hanem „*mind a szellem, mind a meghatározott tartalom szempontjából belenyúlunk egymásba*”.⁷

ARISZTOTELESZ MÁST MOND

Mint kiderül, két probléma húzódik itt meg: *általában* mi a viszony az ióniai és az itáliai filozófia között; *különösen* mi a viszony Hérakleitosz és Parmenidész filozófiája között? Noha a két probléma nyilvánvalóan összefügg, de korántsem esnek teljesen egybe. Különbö-külön kell megválaszolni azokat és egymáshoz való viszonyukat.

Arisztotelész *nem* filozófiatörténetet írt. Együtt említi nem csak az egymástól időben távol álló Thalészt és Hippónt, hanem időben is, földrajzilag is egymástól messze alkotó metapontioni Hippaszost és epheszoszi Hérakleitoszt, sőt Parmenidészt is, miként Platónt, Empedoklészt és Anaxagoraszt.⁸ Külön foglalkozott Püthagorasszal és a püthagoreusokkal, mert bennük látta Platónnak és a platonizmusnak, az athéni filozófiának előzményét és forrását.⁹ Ezt írta Platónról: „*Az eddig tárgyalt filozófiák után következett vizsgálódása, amely sokban követte ezeket, sokban pedig az itáliaiak filozófiájával szemben egészen eredeti jellemvonásokat mutat.*”¹⁰ Arisztotelész az itáliai és a hellászi, kiváltképpen athéni filozófiát, e „*két különböző kultúra termékeit*” mintegy egységben elemezte. Nem kevésbe ezt tette az ióniai és az itáliai filozófiák viszonyának tisztázása esetében is. Hogy tanú legyen az

angolszász filozófiatörténészek mellett, ahhoz át kellene értelmezni a „**Fizika**”, a „**Metafizika**” és Arisztotelész más munkáiban található filozófiatörténeti megnyilatkozásainak módszertanát és elméleti tartalmát.

S idézzük befejezésül ismét a „**Politiká**”-t: „*a mindennapi élet szempontjából létrejött közösség természetszerűen a háznép, amelyet Kharondász 'asztaltársaknak', a krétai Epimenidész pedig 'jászoltársaknak' nevez*”.¹¹ Mindkettőjük forrása knósszoszi Thalész.¹² A korai filozófiai és a koraiak szociológiai szemlélet szinte egyidejűleg jelent meg a nagy-görögországi **Katanében** (Kharondasz) és **Athénben** (Epimenidész)! Szinte egyidejűleg, noha nem kizárt, sőt valószínű, hogy Katanében valamivel előbb.

Arisztotelész ugyancsak megemlíti, hogy a **Krétában** működő knósszoszi Thalész eszmei követője volt a nyugati **Lokriszban** Zaleukosz, **Spártában** Lükurgosz (ha egyáltalán élt) és korinthuszi Philolaosz **Thébaiban**. Ez arra mutat, hogy Kréta, Peloponnészosz és Szicília között sok más mellett eszmei, elméleti kapcsolatok is léteztek. Sztrabón mutat rá: Zaleukosz törvényeit és alkotmányát „*a krétai, lakón és areopagita törvényekből*” állította össze.¹³

Így járt külön utakon Hellász és Megalé Hellasz?!

A SPORADIKUSOK

Még árulkodóbb Diogenész Laertiosz. Reája hivatkozni csak a filozófiatörténeti tények teljes figyelmen kívül hagyásával lehet. Ő a filozófiában jeleskedők életét és nézeteit bemutatva művének VIII. könyvében valóban egytől egyig a nagy-görögországiakat tárgyalja. Majd ezzel zárja elemzésüket: „*Miután a leghíresebb pythagoreusokat megtárgyaltuk, immáron az úgynevezett sporadikus filozófusokról akarunk beszélni.*”¹⁴

Es valóban, kiket is látunk a IX. könyvben? A sporadikusokat!

Lehetne azon töprengeni, hogy Diogenész Laertiosz miért emelte ki az itáliai filozófusok közül, külön csoportba sorolva, mint sporadikusokat Parmenidészt és még további nagy-görögországi gondolkodókat, közöttük olyan jelentőseket, mint Xenophanész, Melisszosz, Zénón, Démokritosz, Prótagorasz és Pürrhón? Lehetne azon is tündődni, hogy mit keres közöttük, akik egytől egyig mégis csak Megalé Hellasz szülöttei, a három ión, az ióniai, epheszoszi Hérakleitosz, a peloponnészoszi, phleiuszi Tinón és Milétoz thrákiai gyarmatán született apollóniai Diogenész? Vizsgálhatnók, miért hangsúlyozza, hogy „*Platón nyilván sokat olvasott Epikharmosztól*” és „*mennyi hasznosat vett át Platón Epikharmosztól*”, attól a jeles filozófusok között említett Epikharmosztól, aki Megarában, majd Szürakuszaiban írta komédiáit.¹⁵ Miként Arisztotelész, Diogenész Laertiosz is az itáliaiakat és az athéniakat egységük oldaláról közelíti meg.

Amin nem lehet semmiképpen sem elmélkedni: Diogenész Laertiosznál egymás mellett látjuk Hérakleitoszt és Parmenidészt! Hérakleitosz és Parmenidész egy gyékényen?! Mindkettőt és társaikat eléggé külsődleges szempont alapján sorolja egy csoportba: „*sporadikus*”, azaz szórványos, kivételes filozófusoknak tartja őket. Külön kellene értelmezni, amire nem vállalkozunk, hogy a „*sporadikus*” jelző sok értelme (egyedülálló, elkülönült, elszórt, esetenkénti, esetleges, kivételes, szórványos, peremszerű) közül – Diogenész Laertiosz és a mai értelmező szerint – melyik illik e filozófusokra. Az alapvetően tisztázandó kérdés az lenne, hogy megérezte-e valami közöset Parmenidész és Hérakleitosz között a különben eléggé érzéketlen szerző? Ezen kellene tépelődni! Talán az teszi kívülállókká őket, hogy a szó szoros értelmében ők nem püthagoreusok?

A „*sporadikusok*” összefoglaló tárgyalása bizonyára visszamegy Lucretiusra, aki „**A természetéről**” értekezve megállapította:

*Nincsen azonban a mindenség teletömve anyaggal,
Mert hisz az üresség is van mindenben, mit a szem lát.*¹⁶

Az első fejezetben elejétől a végig az „*anyag*” és az „*üresség*” problémáját járja körül. Azért marasztalja el Empedoklész is, Anaxagoraszt is, mert tagadja az „*üresség*”-nek, azaz a **nem-létnek** a létezését.¹⁷ Nem említi Parmenidészt, de tudjuk, hogy az „*úr*” létezésének tagadása elsősorban tőle ered. A „*sporadikusok*” egyike tehát Parmenidész!

Nézzük, mint mond Lucretius Hérakleitoszról:

*Főleg a léhább, mint a komoly s a valót kereső és
Bölcs görögök közt. Mert a buták jobban szeretik, sőt*

*Bámulják, mit zűrzavaros szók rejtenek, és azt
Vélik igazságnak gyakran, mi fülükre igézõn
Hat, s bájos hangzással van csinosabbra színezve.¹⁸*

Ha Hérakleitosz „léhább”, „kevésbé valót keresõ”, „kevésbé bölcs”, mint a többi görög filozófus, akkor õ ebben elkülönült, és vele együtt „nagyot estek” azok a filozófusok is, akik, tagadják az irt, az ürességet, a nem-létet.¹⁹ Ők is kivételeseknek, léháknak tarthatók, a való keresésében tévedõk, a bölcsektõl távolodók. Platón hangsúlyoz: Parmenidész kivételével **minden** bölcs, csak õ nem, azt vallotta, hogy „soha semmi sem létezik, hanem mindig csak létesül... hogy minden a folyás és a mozgás származéka”.²⁰

Egy biztos, hogy éppen Hérakleitosz és Parmenidész esetében semmiképpen sem lehet Diogenész Laertioszra hivatkozni, hiszen szerinte mindketten kívül esnek a tulajdonképpeni nagy-görögországi filozófusok körén, és ugyanakkor egyazon filozófusi csoportnak, a „sporadikusok”-nak a képviselõi!

AZ IGAZSÁG HAMISSÁGA

E tárgyi tévedéseknél és félreértéseknél módszertanilag követhetetlen melléfogás az itáliai filozófusok elszigetelt, elõdeikre, kortársaikra és követõikre nem tekintõ tárgyalása, a görög filozófiai fejlõdés folyamatának izolált monászokra törése. A folytonosság és a megszakítottság, összefonódottság és különállás jellemzi a hellén filozofálás történetét. Ezt emelte ki viszonyukról Arisztotelész, ezt Hegel, ezt valószínûsítik a tények. Ezt kell megragadni, kidolgozni nekünk is!

Lehet vitatkozni azon a kérdésen, hogy Parmenidész bírálta-e Hérakleitoszt vagy Hérakleitosz bírálta-e Parmenidészt; lehet boncolgatni azt a problémát, hogy lehetett-e személyes vagy eszmei kapcsolat kettõjük között, egyáltalán feltehetünk-e akkoriban szellemi, kulturális és politikai összeköttetést és befolyást az eleai és az epheszoszi, az itáliai és az ión világ között? S elsõsorban nem arra a kétséges közlésre gondolunk, amikor **igennel** felelünk, ami Püthagorasz és Anaximenész közötti levélváltást illeti, noha a fikció akkor is figyelmet érdemelne, mert a korabeli viszonyok között egy ilyen levélváltást lehetségesnek tartottak.

Mi teszi akkor **hamissá** az angolszász filozófiatörténészeknek **igazságát**?

Az, hogy a filozófiai fejlõdés ión vonulatát és a nagy-görögországi filozófiákat úgy veszik, mint **különbözõ** kultúrák termékeit. Ez az „egyszerû szabály” csak akkor állná meg a helyét, ha az itáliai filozófia, benne Püthagorasz, Xenophanész Parmenidész, mint a pók a hálóját, önmagából és önmaga által hozta volna létre, ha Hérakleitosz elszigetelten alkotott volna, nem lettek volna olyan, bizonyos körben azonos elõdök, akikhez kapcsolódtak, ha másképpen nem, kritikailag, s ne lettek volna olyan kortársaik, akikkel azonos kérdésekre kerestek választ, még ha ezek a válaszok egymással ütköztek is; ha nem egy többé-kevésbé egységes társadalmi környezetben éltek volna, ami ösztökélte és elfogadta filozófiájukat.

Többrõl van szó!

AZ EGYIK ÍGY, A MÁSIK ÚGY

Többrõl van szó,!

Mert nem csupán az emberek, az áruk és az eszmék áramlásában, hanem szinte minden életvonatkozásban, a nyelvben, a gazdaságban, a szemléletben is van folytonosság és kölcsönhatás a görögországi és nagy-görögországi világ, a keleti és a nyugati végek között. folytonosság és kölcsönhatás volt a görögországi és nagy-görögországi világ között.

A helléneket összekötõ és a barbároktól megkülönböztetõ jegyek közé sorolhatjuk a közös nyelvet és mitológiát, a költészetet, a Homérosz- és Hésziodosz-kultuszt, a polisz-rendszert, az olimpiai játékokat, az amphiktoniákat, kézmûvesipar és a kereskedelem jelentõségét, a test megbecsülését és kultúráját, a megalázkodást nem ismerõ méltóságot, és bizonyára még számos más vonást. Ezek közé számíthatjuk Delphoi kiemelkedõ szerepét a hellén életben, a hellén egységben, a hellén politikában: „Az engesztelhetetlen ellentétek és a poliszok civakodásának beszédese példái nem leplezhetik azt a tényt, hogy mindezek ellenére Görögország szellemi egységet alkotott, mégpedig nagyrészt Delphoi révén... – mint Pindarosz mondja – lantot és ihletet adott nekünk, a béke szeretetével és a polgárháború gyûlöletével tölti el szívünket.”²¹

Többrõl van szó!

Mert miként Iónia poliszai, hasonlóképpen az itáliai és a szicíliai poliszok is **ugyanannak** a folyamatnak, a nagy gyarmatosításnak köszönhetik létüket, még ha valamivel az ióniak után népesedtek is be. Anyaországai hasonlóképpen Hellaszban találhatóak, amelyekkel egy pillanatig sem tépődtek szét kötelékeik, kapcsolataik és konfliktusaik többé-kevésbé leképezték az anyaországi poliszok szövetségeit és szembeállítását.

Az is ellentmond az angolszász felfogásnak az, hogy **ugyanabban** a folyamatban, s **ugyanazon** feltételek következtében emelkedett föl a nagy-görögországi filozófia, amelyben leáldozott az ióniai. Kezdeményezői – Püthagorasz és Xenophanész – éppen a hatalmi átrendeződések következtében vándoroltak ki Ióniából Megalé Hellaszba. Nyugaton Xenophanész és Parmenidész és iskolája, keleten Hérakleitosz és köre tehát nem légius térben nevelkedett fel és alkotott: **ugyanazon** kor kihívásaira feleltek úgy, ahogy feleltek. Az keltette fel érdeklődésüket ez vagy az iránt, s az érdekek struktúrájában olyan helyzetből láttak rá a világra, ahonnan olyannak látszott az, ahogyan azt ők és követői leírták, és ahogyan, mindegyikük a maga talaján állva és szemszögéből jogosan az adott kor kérdésfeltevéseire reagált.

Az egyik **így**, a másik **úgy**.

Összeköti őket az, hogy egy időben éltek és alkottak, tehát mindkettejük választ alapvetően Hellasz belső és külső viszonyai határozzák meg, hogy a kor kihívása, a légkör, a történelmi talaj lényegében mindkettőjük számára azonos volt.

DIKÉ

Hellaszban ebből az alapvetően azonos talajából fakad, hogy mindketten azonos jogi, illetve filozófiai kategóriát használtak a természet törvény kifejezésére: **Diké** – Eunomia, a törvényesség és Eiréné, a békesség mellett – a **hórák** egyike, **az igazságosság** istennője.

Kezdjük Parmenidész alábbi töredékeivel:

És a meggyőződés ereje sem fogja soha megengedni, hogy a létezőből valami más keletkezzék. Ezért sem keletkezni, sem pusztulni nem engedi Diké, megeresztve bilincset, hanem fogva tartja. A döntés ezzel kapcsolatban ebben áll: létezik, vagy nem létezik.²²

Azonos értelműek Hérakleitosz töredékei:

Diké is lesújt a hazugságok kovácsolóira és vallóira.²³

és

A nap [ugyanis] nem fogja áthágni mértékét, de ha mégis, az Erinüszek őt, Dikének poroszói meg fogják találni.²⁴

továbbá

[Mert] a tűz mindenképp felett ítélt, amikor eljött és lesújt mindenre.²⁵

Parmenidész és Hérakleitosz fogalmi apparátusa sokban egybeesik, ugyanazt a filozófiai nyelvet beszélik, megértik egymást és mindenki megérti őket.²⁶ Ugyanakkor, ez vitathatatlan, a keletiek és a nyugatiak, közöttük Parmenidész és Hérakleitosz e közös történelmi háttér előtt eltérő, bizonyos fokig ellentétes helyet foglaltak el. Ebből adódik, hogy (tegyük föl, hogy sem személyük, sem eszméik egymással egyáltalán nem találkoztak, talántán nem is hallottak egymásról és tanításaikról, de mégis) egymással vitatkozó, perlekedő, egymásnak feszülő eszmékkel léphettek és léptek föl, Parmenidész egy **metafizikus**, Hérakleitosz egy **dialektikus** természetfilozófiai tanítással.

Legalább ennyire döntőnek, ha nem nagyobb horderejűnek bizonyul egy másik párhuzam: a filozófia lényegében egyidejű születése keleten és nyugaton. A filozófiai születésének keleti hőse Hekataiosz (i. e. 540-479) és logografus társai, akik leválasztották a filozófiáról a szaktudományokat, s lett ezáltal a filozófia **nem**-szaktudománnyá; nyugati hőse pedig Xenophanész (i. e. 576-484; vagy i. e. 570-475), aki kizárta a filozófiából a mitológiát, s lett ezáltal a filozófia **nem**-mitológivá. Itt is két egyidejű, de különböző válasz egyazon kérdésre és két, különböző megoldás ugyanarra a problémára: mi a filozófia és mi nem a filozófia. A folyamatok ellensúlyozásaként pedig szinte egyidejűleg itt is, ott is megjelennek a

háttérben az orfikus eszmék, Hellaszban Phereküdesz (Szamosz) és Onomakritosz (Athén), Megalé Hellaszban Püthagorasz (Krotón) és Empedoklész (Akragasz) munkásságában.

Talán azt is megemlíthetjük, mint különösen szembeötlő és a köznapi élethez a filozófiánál közelebb álló eseményt, hogy akkor, amikor Hellaszban elindul diadalútjára a tragédia, Megalé Hellaszban harsányan jelentkezik a komédia. Amit Hellasz **tragikusan**, ugyanazt Megalé Hellasz **komikusan** ábrázolja. De összeköti őket a püthagoreus eszmékhez kötődő Szimónidész és Aiszkülosz, akik keleten is, nyugaton is otthon érezték magukat, sikereik nem voltak kisebbek Szürakuszaiban, mint Athénben vagy Spártában.

Így válnak a látszólag **öntörvényű** vagy **közvetett** eszmék az összevetésben **kölcsönösen** meghatározottakká és **közvetlenekké**, egy s ugyanazon idő és hely egymásra reflektáló filozófiai kifejezéseivé. Talántán **ezt** érezhette meg Diogenész Laertiosz, **ezt** érezte meg vagy tudta Hegel (aki, bizonyára tévesen, közvetlen kapcsolatba hozta őket), s ezt **nem** érzik az angolszász filozófiatörténészek!

A TANÚ: ARIÓN

Ennek az alapvető egységnek mitikus kifejezője Arión, a hírneves korinthuszi dithürambosz-énekes. Periandrosz udvarában kezdte működését, majd nyugatra, Szicília és Dél-Itáliában időzött, ahol hatásos művészetével nagy gazdagságra tett szert. De egy idő után visszavágyott Hellaszba, s ezért korinthuszi hajót bérelve Taraszról elhajózott. Eppen csak elkerülve a halált, viszontagságos úton jutott vissza Hellaszba, Hadész bejáratához közeli Tainaron-foki partokhoz. Majd Korinthuszba sietett, újfent Periandrosz udvarába, ahol a türannosz ismét pártfogásába vette. Arión keleten is, nyugaton is otthon volt és mindkét hellén világban sikeres volt. Erről vall a mítosz!

Különösen Kréta és Szicília kötelékei voltak erősek. Korai kapcsolatukra utal a Daidaloszról szóló mítosz, ami szerint az ezermester Krétáról Szicíliara menekült, ahol Komikoszban, Kókalosz udvarában a türannosz szolgálatába állt. Más forrás szerint, amikor Daidalosz a szicíliai Makarában időzött, az őt sereggel üldöző Minósz király elfoglalta a várost, amit önmagáról Minóának nevezte el, s bevezette a krétai törvényeket.²⁷ Minósz forró fürdővel ott gyilkolták meg.

Korakapcsolatukról vall a krétai Paszphaé műtehene, amely megtévesztette Poszeidón bikáját, valamint Phalarisznak, a szicíliai Akragasz zsarnokának rézbikája, amelyben a türannosz ellenfeleit megsütötte éppen úgy, mint a krétai Talósz, a rézember – akit egyes közlésekben bikának írnak le – a sziget ellenségeit. Még egy, szélesebb történelmi párhuzamra mutat rá Frazer: „A krétai hagyományok egyezése a karthágói gyakorlattal arra vall, hogy a Minósz és a Minotaurusz nevéhez kapcsolódó kultuszt nagymértékben befolyásolhatta a szemita Bel tisztelete. A Phalarisz akragaszi (agrigentói) zsarnokról és rézbikájáról szóló hagyományban hasonló szicíliai rítusok emléke visszhangzik, ami érthető, hiszen Szicíliaiban mélyen gyökeret vert a karthágói uralom.”²⁸ Türosz, Kréta, Karthágó érintkezése a hellén és a főníciai kapcsolatok kiterjedtségére és mélységére mutat.

KORAI KAPCSOLATOK

A mítoszokon kívül a történelmi tények is alátámasztják az ősi Szicília és Kréta kölcsönhatását. Már a legkorábbi időkben, a mükénéi korban is élénk kapcsolatok voltak a keleti és a nyugati világ közt. A danaszok rendszeresen felkeresték az itáliai partokat, amiről kerámiáik vallanak. Szicíliát már Homérosz említi Trinakria néven.²⁹ Láthatóan a korai görögöknek meglehetősen pontos képük volt a sziget alakjáról. Arisztotelész így vall e viszonyokról: „Ős réginék látszik a közös étkezés intézménye is, részint Krétában, ahol ez Minósz királysága idejében keletkezett, részint Itáliában, ahol még régebbi eredetű amannál.”³⁰ A közös étkezés kezdeményezője, mondják, Italosz, Oinótria királya volt, aki az eladdig állattenyésztő oinótroszokat földművelőkké nevelte, letelepítette, és államba szervezte. Feljegyezték, hogy 735-ben az athéni Theoklész járt Szicíliaiban. Keósz Szimónidész a perzsa invázió elől menekült Szicíliaiba, Hierón udvarába, de járt Spártában, Korinthuszban, talán Megarában, Epheszoszban, Leszboszban, majd Szamoszon tűnt fel, és időzött Athénben is. A nagy tragédiaíró, Aiszkülosz nem csak Athén kápráztatta el alkotásaival, hanem gyakran megfordul Szürakuszaiban is.

Az eleven kapcsoltok eredménye, hogy amíg „külön úton haladt Kréta művészete a többi görög központtal szemben mind műfajban, mind technikájában, mind a

hagyományokhoz és a keleti hatásokhoz való viszonyában. A többi görög központhoz fűződő kapcsolatát a tartózkodás jellemzi: a krétai leletek között megtaláljuk a nagy kerámiaműhelyek, elsősorban Korinthos vázáinak importált példányait, de számottevő hatásuk csak a helyi kerámiaművészet hanyatlásával, a század végén kezdődik. Úgy látszik, hogy a nagy görög szentélyekben talált és feltétlen krétai eredetűnek minősített tárgyak, mint egy bekarcolt mitológiai jelenetekkel díszített bronzpáncél Olympiából, ha tényleg Krétában készültek, inkább elszigetelt egyéni gesztusok, mint rendszeres kapcsolat jelzői voltak. Mindezek alapján érthető, hogy a krétai művészet a többi anyaországi görög műhelyben alig talált közvetlen visszhangra, még kevésbé folytatásra; sokkal intenzívebb hatásról tanúskodnak a leletek Görögországon kívül, elsősorban a nyugati gyarmatokon és Etruriában. Pedig a század Kréta művészetének utolsó nagy korszaka volt, később alig hallatta hangját a görög művészetben.”³¹ Földrajzi távolságukat történelmi viszonyaik hozták közel egymáshoz. Az i. e. 750 körül kezdődő nagy gyarmatosítással kerül a hellének közelebbi látókörébe Itália és a szigetek. Szicília a kurészok ősi támaszpontja lett, nagy befolyásuk volt a szigeten.

A másik élénk viszony Megalé Hellasz és az égei-tengeri szigetek, különösen Szamosz szigete között alakult ki. A IX. század végére vagy a VIII. század elejére tehető, hogy „A pelaszgokkal azonosított tírrenek vállalkozásai közé sorolták Héra szobrának elrablását Samos szigetéről”.³²

*Kik vagytok? Merről járjátok a tengeri ösvényt?
Dolgotok is van-e, vagy csak úgy vaktában bolyongtok,
mint kalóznépség, mely a sós vizen erre meg arra
lelkét kockáztatja, s a többi hajóra veszélyt hoz?*³³

Az i. e. VII. századból származik a Szamoszon, Héra-szentély romjai között talált etruszk edényke. Démokedész, a neves orvos Krotónból érkezett Szamoszra, s ott Polükretész udvarában működött, majd pedig Szardeiszbába távozott, ahol Kürosznak görög ügyekben politikai tanácsadója és egyik orvosa lett, s akinek politikusi tevékenysége később meghatározóan kihatott Szamosz történetére.

Lemnoszon egy prehellén sírboltban találtak etruszkkal rokon nyelvi feliratot.³⁴ A ciprusi etruszk leletek is élénk kereskedésről vallanak. Az etruszk kereskedők és kalózok bejárták a keleti vidékeket, kifosztották Athént, az attikai Braurón asszonyait elrabolták.³⁵ A tengeri népeket az etruszk „tírrhén tengeri rablók”-kal³⁶ és a megvert égei kalózzal azonosítják.³⁷

Az első homéroszi Dionüszosz-himnusz-ból ismert

*...Hamar ott termettek, a borszín
tengeren át iramodva erősevezőjű hajóval
tírrhén tengeri rablók. Rossz sors volt vezetőjük.
Meglátták, jeleket váltván sebesen kirohantak
s bárkájukra ragadták őt, örvendő szívükben.
Mert úgy gondolták, hogy Zeusz-táplálta királyok
Sarja...*

*„Úgy hiszem eljut Egyiptomig is vagy a küprosi földre,
tán a hüperboreosz tájékra s akár azon is túl:
végül vallani fog testvéreiről, vagyonáról
s társairól, ha az isten már idedobta utunkba.”*³⁸

Lehetnek más megoldások is. Itt sok a spekuláció. Cicero megállapítja: „a barbárok közül ugyanis korábban senki sem lakott a tenger mellett, leszámítva az etruszkokat és a punokat, mely esetben az egyiknél a kereskedelem, a másikonál a rablás volt az ok.”³⁹ 650-ben a szamoszi Kolaiosz hajója vihartól űzve eljutott Kürénébe, majd a föníciai kereskedelmi telephez Tartésszoszba, és felkereste a dél-hispániai fémlelőhelyeket.

Plutarkhosztól tudjuk, hogy a hellének és a kelták közötti viszony igen korai időre megy vissza, s hogy szívélyes volt: „Voltak kereskedők, akik nagy városokat alapítottak, így például Prótisz is megszerettette magát a Rhodanosz völgyében élő keltákkal és Masszaliát alapította.”⁴⁰

Élénk mozgás volt a másik, nyugati-keleti irányba is, különösen Krétára és Szamoszra. A kelták eljutottak egészen Miléoszig, a nyugati perifériától a keletiig. Partheniosznál olvashatjuk: „*Mikor egyszer a galaták betörték Ióniába, és sorra dúlták a városokat, Miletosban éppen a Thesmophoria ünnepet ülték, s az asszonyok valamennyien a templomban voltak, amely alig kőhajításnyira van a várostól. A barbárok egyik különítménye betört a miletosi földre, hirtelen-váratlan az asszonyokra rontott, s foglyul ejtette őket. Egyiket-másikat, rengeteg arany és ezüst árán kiváltották övéi, de nem egyet megtartotta a barbárok maguk asszonyául, s elhurcoltak. – Ezek közt volt Erippe, Xanthosnak, egy előkelő és tekintélyes miletosi polgár felesége is. Xanthos nagyon epekedett felesége után áthajózott mindenekelőtt Itáliába. Innen régi barátai segítségével átjutott Massiliába, ahonnan végre elérkezett a kelták országába.*”⁴¹

Püthagorasz, Melisszosz és Xenophanész Szamoszról és Ióniából érkezett Nagy-Görögországba, Parmenidész és Zénón, Nagy-Görögország fiai majd Athénben öregbítik az eleaták hírnevét. Mondják, hogy Püthagorasz és Anaximenész között élénk levelezés folyt, s feltehetjük, Hérakleitosz ismerte, kemény szavakkal korholta Püthagoraszt, Xenophanészt és a krotóni orvosi iskolát.

Ezek az összemarkolt tények is megvilágítják, hogy helytelen lenne a helléntől eltérő, izolált itáliai görög kultúráról beszélni. Hellasz, Égeikum, Iónia, Megalé Hellasz tárgyi és szellemi egységet alkotott, ami nem zárja ki, sőt minden polisz esetében is feltételezi, azt a sajátosat, mi csak reája jellemző, és minden mástól megkülönböztető. Nem tagadhatjuk az egyetemes hellén kultúra nagy-görögországi, az ióniától részben eltérő hangsúlyait mind a törzsi szervezetben, mind a mitológiában, mind majd a filozófiában. **Minden hasonlóságuk ellenére** más volt ezeknek a nyugati poliszoknak a külső és a belső világa, mint a keletieké, de **minden különbségük ellenére** is az itáliai és az ión világ, az ióniai és a nagy-görögországi hellén poliszok az egységes hellén kultúra szerves részét képezik.

A VETÉLKEDŐ ISTENEK

A nyugati, a szicíliai és dél-itáliai világ mitológiai térképe eltér a hellászitól és az ióntól. Benépesítői a Zeusz **előtti** istenvilág – isteni nemzedékek – szereplői: Gaia és Uránusz gyermekei, továbbá a Zeusz **ellen** lázadó titánok, közöttük Atlasz, valamint a gigászok, továbbá Gaia és Uránusz, illetve Poszeidón és Thoosza fiai, a küklopszok. Ezek az isteni lények egyben óriások, torz alakok, stb., embertelen, többnyire emberevő lények, mint a laisztrügonok, azaz az antropomorf zeuszi istenvilág előtti istenek: „*A hagyomány szerint a sziget egy részét a küklopszok és laisztrügonok lakták, de származásukról éppoly keveset tudok mondani, mint arról, hogy honnan vándoroltak be, vagy hogy hová költöztek el ezután. Elégedjünk meg azzal, amit a költők mondanak, vagy amit ki-ki éppen gondol felőlük.*”⁴²

Megalé Hellasz istenei Zeusz előtti nemzedékhez tartozók, akiket az istenek új nemzedéke legyőzött s hatalmától megfosztott, illetve olyanok, akik valamikor és valamiért Zeusz ellen voltak. E tájon tehát ők népesítik be Megalé Hellasz hitvilágát, keltik a népesség napi áhítatát, határozzák meg világmagyarázatát.

Uralmuk három dolog világítja meg.

Először, a keleti világban Zeusz ellen fellépő, Zeusz előtti istenek hitét megőrizték. Ezzel is kifejezték a tulajdonképpen Hellasztól való különállásukat, fejlődésük különbségét. Jellemző és érdekes, hogy például Sztészikhorosz, a nyugati világ mitológiájának ki- és feldolgozója nem a homéroszi mitológiához nyúlt vissza, hanem attól eltérő hagyományt közvetített.

Másodszor, az az antropomorfizáló folyamat, ami keleten teljesen uralkodóvá vált, itt lassabban és következtelenebbül ment végbe.

Harmadszor, a barbár hátország hitvilágát elsősorban a „*a barbár anyák*” közvetítettek, de bizonyára nem csupán azok. Nem annyira az idegen mítoszok átvételével, hanem hitük logikájával, kevésbé antropomorfizált és humanizált alakjukkal hatottak az apoikiák népének hitéletére.

Az idegen, valamint a Zeusz előtti hellén mitológia együttes hatása kihatott a filozofálásra is, meghatározta a hitvilág szekularizálását, hasonlóképpen a mitológia elleni kritikát, nem kevésbé a mitológiai elleni küzdelemből kinövő filozófia alakulását. Ezt különösen Xenophanész Homéroszt és Hésziodoszt taposó bírálatán mérhetjük le.

AZ AGRIOSZOK

Ióniát erős kötelékek fűzték szomszédjaihoz, a vele egy szinten álló vagy számos vonatkozásban fejlettebb birodalmakhoz, Lüdiához, Perzsiához, Egyiptomhoz. Az egész görögség tudta, hogy politikai szervezeteik nagy része, isteneik, mitológiájuk, filozófiájuk és tudományuk e keleti társadalmakból eredtek. „*Barbárok*”, de csak azért, mert nyelvük nem-görög, különben a görögök tanítómesterei.

Ezzel szemben a nagy-görögországi poliszok közös történetiségébe beletartoznak a nyugati barbár, vagy ahogyan e népekről talán mondták, „*agriosz*”, vagyis *vad* – a pun, a kelta és az etruszk – hátország.⁴³ Ez más világ volt a maga állam előtti törzsi szervezetével és törzsi tudatával, mint amazoké, noha méltánytalan lenne, mint sokszor teszik, a nagy-görögországi poliszok hátországát egyöntetűen kulturálatlan, barbár társadalmi közegnek gondolni. Éppen azért használjuk a „*barbár*” helyett az „*agriosz*”-t, hogy erre a különbségre utaljunk.

Igazságtalan lenne eltúlozni ezt a tény, már csak azért is, mert a filozofálást nyugatra plántálók hozták magukkal s megőrizték, továbbörökítették iskolájukban tanítványaiknak mindazt, amit a hellének a „*barbároknak*”, a lüdöknek, a thrákoknak és az egyiptomiaknak köszönhettek.

Tudományos szempontból aggályos a ténylegesen meglévő különbségeket abszolutizálni, bár belőlük következnek az egyetemes hellén kultúra nagy-görögországi, az ióniától részben eltérő hangsúlyai. Sohasem szakadtak meg Hellasz és Megalé Hellasz közötti társadalmi, gazdasági és szellemi kötelékek, sőt éppen a perzsa támadások nyomán megsokasodtak, felerősödtek és meghatározóvá váltak gazdaságilag, politikailag, kulturálisan és filozófiailag.

AZ ETRUSZKOK

Bizonyára szerepet játszott a nagy-görögországi filozófiában a helyben talált etruszk, kelta mitológia és bölcsesség, a punok hatása. Az etruszk mitológia jelentős gondolata a saeculumokról, vagyis az évszázadokról, időszámításuk szakaszairól szól. Népük történetét tíz saeculumra tették. Az egyes évszázadok, a saeculumok határait nem az évek száma (az első négy saeculum száz-száz évig, az ötödik 123 évig, a hatodik és a hetedik 119 évig tartott), hanem az égi jelek jelölik ki, s akkor ér véget, amikor meghal az az utolsó ember is, aki a korszak első napján született. Az etruszk jelen idő a nyolcadik saeculumnál tartott, s a tizedik utolsó napja az etruszk történelem végét hozza majd el. A kései összefoglalásokból,⁴⁴ ha más nem, annyi kitűnik, hogy az etruszk történelem- és társadalom-felfogás a rögzített kezdet és a vég között meglehetősen dinamikus volt. Az etruszkok időszámítási elve összekapcsolódik egyrészt *történeti* (meghal az az utolsó ember is, aki a korszak első napján született), másrészt *kozmosz* (égi jelek) határkövekkel, azaz legalább annyira kozmogóniai,^{45,46} mint amennyire társadalomtörténeti. „*Az egyes saeculumok hosszát emberi elme nem számíthatja ki előre*” – összegzik tanításuk egyik lényeges mozzanatát.⁴⁷

Figyelemreméltó az, amit Sztrabón említ: „*Némelyek azt állítják, hogy a kallaiakosoknak nincsenek isteneik, a keltibérek és északi szomszédaiak viszont valami névtelen istennek áldoznak holdtöltekor a kapuk előtt, s egész családjukkal ott táncolnak s éjjeli ünnepet tartanak.*”⁴⁸ A „*nincsenek isteneik*” és a „*névtelen isten*” olyan istenalakokra utal, amelyeknél még nem alakult ki se a thériomorf, sem az antropomorf, a görög-római világban megszokott istenforma. Pallottino szerint „*az etruszk vallásos elképzelések kimondottan archaikus vagy primitív voltát lehet kiemelni.*”⁴⁹

Ez a kezdetlegesség, kialakulatlanság a fejlettebbnek bizonyos elemi vonásait mutatja föl: „*kétségtelen, hogy az etruszk vallás leghamisítatlanabb formáiban – amelyek hitelesek, mert a régiek feljegyezték, és fenntartották őket, noha ellentétben álltak az elterjedtebb és a klasszikus világhoz közelebb álló vallási formákkal – a természetfölötti lényekről alkotott felfogás terén valamiféle határozatlanság uralkodik e lények számát, tulajdonságait, nemét, megjelenését illetően; ez a bizonytalanság azt a gyanút kelti, hogy eredetileg egyetlen i s t e n i l é n y b e n hittek, aki alkalomszerű és sokféle megnyilvánulásaiban uralkodik a világ fölött, és ezek a megnyilvánulások istenségekben, isteni csoportokban és szellemekben öltönek testet.*”⁵⁰ Természetesen az etruszk hitvilágot monoteista hitként nehéz elfogadni, de kiindulási pontjaként mindenképpen számításba vehetjük.

Szemben a hellénekével a kelta mítoszok nem kozmológiai jellegűek, szereplői e világból eljutnak egy másik világba – a másvilágba – és megmérettetésük után visszatérnek

saját világunkba, tematikájuk alapvetően a szerelemre, a születésre és a halálra korlátozódik.⁵¹ Az élet és a halál mezsgyéje hol szinte észrevehetetlen, hol pedig éles a határunk.

A KELTÁK

A kelták európai hatásáról, szerepükről többet tudunk, s mindenképpen szólnunk kell. A ma még eléggé feltáratlan korai nyugat-európai szociális térségről a gyorsan fejlődő keltológia által bizonyára sok mindenre majd választ kapunk.⁵² Annyi bizonyosnak tűnik, hogy a kelták már az i. e. 2000-től kezdve bizonyíthatóan európai, mondhatni őshonos vaskori népesség, s a VII. században alakul ki a gall népcsoport Nyugat-Európában. A kelták több szálon érintkeztek a görög világgal, de szellemiségük legjelentősebben és különösen Megalé Hellasz ideológiái fejlődésére hatott, noha eszmei befolyásuk egészen Ióniáig terjedt. A kelta hatás máig gyűrűzik.

Egy olyan érzékeny költő, mint Petőfi, a kultúránkban a hellén mellett szintén szerepet játszó, meghatározó kelta gyökerekre a tudós elméknél pontosabban ráérezett:

*Hol vannak a hellenek és a celták?
Eltűntek ők, valamint
Két város, amelyet
A tengerek árja benyel,
Csak tornyaik orma maradt ki a vízből...
E két torony orma: Homér és Oszján.*⁵³

A kelta mítoszok, amelyekben a szereplők ebből világból eljutnak egy másik világba – a másvilágba – és idővel, megmérettetésük után visszatérnek saját világunkba, szemben a görögökével, nem kozmológiai jellegűek, tematikájuk alapvetően a szerelemre, a születésre és a halálra korlátozódik.⁵⁴ Az élet és a halál mezsgyéje hol szinte észrevehetetlen, hol pedig éles a határ.⁵⁵ Valószínűleg kelta háttere van a hellén mitológiában szerepet játszó „*Boldogság szigete*”-nek is, ahol

Lágy hullámú patakok csörgedeznek mézsörből és édes borból

*A sírás és az álnokság ismeretlenek a kellemes, barátságos földön; nincs ott kegyetlen, durva zaj...
A barátságos és meghitt mezők színei minden árnyalatban ragyognak, a tájat zene járja be, a színek mindig vidámak a déli síkokon.
Szabadság és egészség árad szét a vidéken, ahol nevetés visszhangzik; a tisztasághoz halhatatlanság és gyönyör társul.*⁵⁶

– vagyis a „*Boldogság szigete*” az a hely, ahol megvalósul az emberiség szabadság és egyenlőség-vágya. Felvetődik, hogy az „*Odüsszeia*” szigeteinek, Odüsszeusz túlvilágjárásának, Akhilleusz túlvilági királyságának és a küklpszok barlangjának van-e kapcsolata ezekhez a kelta mítoszokhoz.⁵⁷ Mellette szól, hogy a kelta gyökerű Holle-anyó nevében ugyanaz az indogermán *kil-tő található, ami takarni, rejteni - temetni, elföldelni jelentésű,⁵⁸ mint Akhilleusz és Gilgames nevében. Holle-anyó minden bizonnyal halál-istennő.

De ami a nagy-görögországi filozófiai fejlődés szempontjából a legfontosabb, azt Sztrabón így írja le: „*a druidák a természet bűvárlásán kívül még az erkölcsbölcselettel is foglalkoznak... azt tanítják, hogy a lélek és a világ elpusztíthatatlan, egykor azonban a tűz és a víz fog föléjük kerekedni.*”⁵⁹ Ez a világkép nem sokban marad el a keleti világétól, talán kevésbé átgondolt és kidolgozott, de lényegében ugyanazon a közvetlen szemléleti szinten áll, mint amaz. Az alkotmányozás és a jog példáit keleten Kréta, nyugaton Karthágó és a kelták adták.⁶⁰ Miként ezt Sztrabón feljegyezi egyes ibér törzsekről: „*tudnak írni, vannak a régi korszakról történeteik, költeményeik, és állítólag 6000 éves verses törvényeik. A többi törzs is ismeri az írás művészetét.*”⁶¹ ezért „*nagyon igazságosnak tartják őket, s ezért mind a magán, mind a közös peres ügyeket rájuk bízják.*”⁶² Hasonlóképpen jellemzi Sztrabón a keltákat is.⁶³

A feltehetően törzsi struktúrától független szervezetbe tömörült tudós papjaik, „*a druidák a természet bűvárlásán kívül még az erkölcsbölcselettel is foglalkoznak; nagyon igazságosnak tartják őket, s ezért mind a magán, mind a közös peres ügyeket rájuk bízják... azt tanítják, hogy a lélek és a világ elpusztíthatatlan, egykor azonban a tűz és a víz fog föléjük kerekedni.*”⁶⁴ Egy sokkal későbbi, Julius Caesartól származó tudósításból tudjuk meg a

druidákról, hogy „A druidák a vallási ügyekkel foglalkoznak, ők mutatják be a közösség és az egyének áldozatait, ők adnak felvilágosítást vallási kérdésekben; de a tanulni vágyó fiatalok is seregestől özönlenek hozzájuk, és általában nagy a becsületük a nép előtt. Innen van, hogy ők bírászkodnak csaknem minden vitás kérdésben, ami törzsek vagy magánemberek között felmerült.” „általában nagy a becsületük a nép előtt. Innen van, hogy ők bírászkodnak csaknem minden vitás kérdésben, ami törzsek vagy magánemberek között felmerült.”⁶⁵

Honti János árnyaltan mutatja be a keltákat, mint az európaiság első kifejezőit: „Az a föld, ahol megtalálhatjuk, amit keresünk: saját földrésziünk; az az idegen világ, amely a mese kulcsát tartogatja számunkra, Európa ősi világa, az európaiság első igazi kifejezője: előttiünk mégis annyira idegen keltaság. A betűk, amelyeket írunk, a fogalmak, amelyek szerint gondolkozunk és következtetünk, a hit, amelyet vallunk: délről, a Földközi-tenger kulturális köréből jutottak hozzánk, és a 'klasszikus', görög-római szellem adta nekünk, vagy legalábbis az közvetítette hozzánk (és a közvetítés nem alárendelt szerep: a továbbhaladás eleven hajtóerejét az antik kultúráktól kapták civilizációknak azok a javai, amelyek messzebb délkeletről jöttek). De a föld, amelyen járunk, mi, Pannónia és az egész Közép- és Nyugat-Európa lakói: kelta föld. Ezen a földön kelta formában jelentkezett a kultúra és a szellemiség – ha nem is első ízben, de a történet (nem a prehisztória) által először megfoghatóan. A mi Pannóniánkban, a mi Közép- és Nyugat-Európánkban a kelta szellem és a kelta kultúra volt az, ami mint 'őseurópai' kultúra állott szemben az ókori és középtengeri klasszikus kultúrával. Szemben állott vele és befogadta; az őseurópai és mediterrán ókori kultúrák összeolvadásából jött azután létre a középkori, majd az újkori európai kultúra, az a kultúra, amely már nemcsak kapott a középtengeritől, hanem adott is a Földközi-tenger országai műveltségének.”⁶⁶

Az etruszk és a kelta istenvilág bizonyos hangsúlyeltolódást eredményezett. Megalé Hellaszban tovább éltek a Zeusz előtti istenvilág képviselői, mint Hellaszban és Ióniában. A nagy-görögországi vallásosság kitűnt a gigászok és a kentaurok tiszteletével. Xenophanész valláskritikáját ezért azzal kezdte, hogy a Zeusz-vallás alapján bírálta a helyi vallásosság keleten már megvert isteneit. A kelta mítoszok emberi tartalmával megismerkedve merülhetett föl benne a hellén és minden ember teremtette istenség antropomorfizmusa. Ez indíthatta el azután azon az úton, melyen a hellászi, a thrák és az etióp istenhit kritikáján keresztül elvetett minden lehetséges istenhitet.

A helyi népszerűség tudományos teljesítményére világít rá, hogy – mint Tóth Imre említi – az „etruszkok és kelták már ismerték a dodekaédert is”.⁶⁷ Meggyőző, hogy a kelta húszas számrendszer logikájának maradványát érhetjük tetten a francia nyolcvanban: *quatre-vingt* („négy-húsz”) és a *sou* váltópénzben (1 franc = 20 sou), a skót és az ír számolásban, ahol a negyven *da fiche* („kettő-húsz”), a hatvan *tri fiche* („három-húsz”) és a nyolcvan *clithre fiche* („négy-húsz”) alakban rögzült, hasonlóképpen ez köszönt vissza reánk az angol *three scores* („három-húsz”) alakban, végül talán erre a hagyományra ismerhetünk az angol *1 £ = 20 shilling* egyenlőségben. Mármost a számolás egyike azoknak a legkonzervatívabb szellemi területeknek, ahol a legarchaikusabb rétegekig mehetünk vissza. Nem kizárt, hogy a püthagoreusok matematikája őriz bizonyos etruszk és kelta nyomokat.

KÖZÖSEN ÉS KÜLÖN

Nagy-Görögország belső és külső társadalmi közege, ezt láttattuk, vitathatatlanul eltért a szárazföldi Hellasz, a szigetvilág és Iónia viszonyaitól. Ha másért nem, azért bizonyára, mert Megalé Hellasz poliszai messzebb feküdtek a görögség centrumától, a tulajdonképpeni Hellasztól, és inkább későbbi és másodlagos telepítések, mint a szigetvilág és Iónia poliszai. E kézenfekvő körülmény következménye, hogy a nagy-görögországi poliszok ezért lazábban kapcsolódtak törzseikhez és anyapoliszukhoz, mint amazok, s hogy amazoktól önállóbb fejlődési utat jártak be.

Az apoikia politikailag független, önálló polisz volt, lakói elveszítették metropoliszuk polgárjogát, a telepések az új polisz polgárai lettek, visszatérésüket, hazatelepülésüket egyenesen megtiltották, szigorú, a halálbüntetést is magával hozó rendelkezésekkel akadályozták. A gyarmatok önállóságát mi sem mutatja jobban, mint az, hogy az apoikiák maguk is létrehozhattak gyarmatokat, s azokkal, mint apoikiákkal szemben metropoliszként léphettek föl. Metropolisz és apoikia viszonya sokrétűen alakulhatott. Jellemző volt a metropolisz és az apoikia kultuszközössége és politikai szövetsége, de szembefordulhattak

anyapoliszukkal is, másfelől a gyarmatvárosok tapasztalatai visszahathattak az alapító polis viszonyaira.

Az önálló fejlődés egyik következménye, hogy a nagy-görögországi gyarmatvárosok nem ismerték a tulajdonképpeni értelemben vett arisztokratikus uralmat, legfeljebb csupán elmosódottan befolyásolta fejlődésüket. Jól mutatja ezt, ha figyelembe vesszük „*hogy az esetek egy részében a polis kifejezetten a szegényebb rétegektől akart megszabadulni*”.⁶⁸ Így az athéniak úgy rendelkeznek, hogy „*a napszámosok (thétes) és a zeugitések közül menjenek telepések.*”⁶⁹ A nagy-görögországi Lokrisz alapítóit egyenesen rabszolgáknak tartották. De ha szó szerint nem is így volt, akkor is a gyarmatosok közé kerültek úgy választották ki, hogy bizonyos szempontból egyenlők legyenek: „*Azonos és egyenlő feltételek mellett hajózzanak valamennyi háztartásból, válasszanak ki egy fiút,... a felserdültek közül*”.⁷⁰ A feltételek azonossága azt is jelentette, hogy „*a fiúk*” nagyrészt a családi vagyona nem számító, hazájukat csekély vagyonnal elhagyók közül kerültek ki.

Az új poliszukba, az apoikiába érkezők első tetteik egyike a földosztás volt. A telepések többnyire egyenlő birtokrészeket kaptak, vagyis egyenlő méretű lakótelket és egyenlő nagyságú mezőgazdasági parcellákat, mégpedig a sorsvetés pártatlanságával, kiküszöbölve az önzések és furfangok lehetőségét. Kiemelkedett ugyan közülük az oikisztész, az apoikia alapítója, illetve az arkhaetasz, azaz apoikia vezetője. Ők többnyire az anyapolisz elszegényedett vagy politikailag nem kívánatos arisztokratái közül került ki. Feltehetjük, hogy ők saját használatukra temenoszt, azaz számukra kijelölt külön, nem öröklődő parcellarészt kaptak. Nem tudjuk, hogy abban az esetben, ha az apoikia megszervezése hadviselésben kivívott katonai győzelmet feltételezett, akkor a hadi hősiességben kitűnők nem lettek-e egyenlőbbek az egyenlők között. Mindezek a későbbi gazdagsági eltérések csíráit jelentették.

Az alapítók többnyire magukkal hozták városuk alkotmányát, törvényeit, politikai intézményeit, tisztségviselőinek elnevezését és funkcióit, megőrizték anyaországuk hitvilágát, vallási kultuszait és szervezeteit, naptárukat és írásrendszerüket, illetve hazájuk politikai és szellemi kultúrájának legtöbb és legfőbb elemeit. Ez ne tévesszen meg senkit, mivel mindezek ellenére az apoikia nem képezte le egy az egyben a metropolisz szociális és ökonomiai viszonyait, a politikai és hatalmi gépezetét. Vagy amennyiben igen, úgy csupán virtuálisan, azt hamarosan meghaladták, részben azért, mert az alapító telepések fiatalok voltak, akikben még nem kövesedett meg társadalmi kivagyiságuk, s kiváltképpen azért, mert a gyarmatosítók első nemzedékének tagjai „*feleségüket az apoikia környezetében élő nem hellén népesség köréből választották... Így már a második nemzedék a metropolistól eltérő, helyi sajátosságokat felmutató kultúrát hozott létre, amelyben meghatározó szerepet játszottak a barbár anyák által behozott termékenységkultuszok.*”⁷¹ Természetesen a „barbár” anyák hitviláguk, a „termékenységkultuszok” mellett hozták magukkal a maguk rangját, hozományul kapott gazdagságát stb., ami már beépült a további nemzedékek viszonyiba.

A türannis itt nem a hagyományos belső fejlődésből nőtt ki, készen talált, behozott, lemásolt, az itteni viszonyokra alkalmazott, alkalmasnak bizonyult hatalmi politikai szerkezet: Hellász hatása Megalé Hellaszra. Az arisztokrácia halvány jelenléte vagy hiánya következtében a türannis Megalé Hellaszban nem az arisztokráciában gyökerezik, a türanniában nem az egyik arisztokrata nemzetség áll szemben a másikkal, illetve nem az egyik arisztokrata nemzetség áll szemben az összes többivel, nem az arisztokraták ellenében szerveződött meg, mint jellemzően Hellász poliszaiban. Következésképpen Megalé Hellaszban a türannia szociális tartalma más, mint Hellászban. Az egyenlő földek és telephelyek birtoklása alapján megkezdődött az apoikiákban az anyagi differenciálódás, s nyomában éles s egyre élesedőbb szociális feszültség bontakozik ki. Itt a türannia egyfelől biztosította a társadalmi különbségeket, másfelől az erők kiegyensúlyozására, a kollíziók féken tartására harmadik erőként lépett föl.

KULTURÁLATLANSÁG...

A filozófia-centrikus szemlélet a filozófia hiányában a szellemi sötétség, a barbárság, a kulturálatlanság, az elmaradottság, illetve a szellemi kiskorúság jelét látja, ám Itália népeinek szellemi teljesítménye és Nagy-Görögországban a pezsgő szellemi élet nem erről vall.

A pánhellén fejlődés szempontjából különösen jelentős az az elfelejtett tény, ami ha igaz, akkor a keltről és a nyugtról alkotott egyoldalú véleményünket felül kell vizsgálnunk. Úgy tűnik, hogy Homérosz szélesebb körű nyugati elterjedése ugyan Spárta (Lükurgosz)

utáni, de nagyjából Athénnal (Szolón, Peiszisztratosz) egyidejű, de Ióniát megelőző esemény: „*Kynaiithos chiosi rhapsodos... egy régi tudósítás szerint Kr. e. 504-ben Syrakusában először szavalta Homeroszt.*”⁷² Ennek kulturális jelentőségéből mit sem von le az a tény, hogy a nagy-görögországi irodalmárok, mint Sztészikhorsz és Epikharmosz a homéroszitól eltérő mitológiai anyagot dolgoztak föl, mégpedig nem homéroszi módon. Megalé Hellaszban az irodalmi, de különösen a színházi élet magas szintet ért el.

Nem kellően méltányolt és értelmezett az az összegörög jelentőséggel bíró tény sem, hogy a görög írás legkorábbi emlékei nem a keleti végekről, hanem Dél-Itáliából valók. Az elsőt i. e. 770. körülit Gabiiban lelték egy sírmellékleten, kis edénykén; szintén dél-itáliai a Pithékuszai (ma Ischia) szigetről való Nesztor-kupán vagy vázán található fölirat. Felteszik, hogy Megalé Hellaszban az Arkadiából menekült Euandrosz terjesztette el az írást. Később, keoszi Szimónidész és a koszi vagy megarai Epikharmosz fejezte be a görög betűírás kialakítását. Hogy a görög írás korai emlékei itt találhatóak, abban szerepet játszhatott az is – miként ezt Sztrabón feljegyezi egyes ibér törzsekről –, hogy az ibér törzsek közül „*A többi törzs is ismeri az írás művészetét.*”⁷³

Az alkotmányozás és a törvénykezés iránti igényt Megalé Hellasz első törvényhozói, Zaleukosz és Kharóndasz elégítették ki. Úgy tudjuk, hogy az első írott alkotmányt és törvényeket Nagy-Görögországban, közelebbről Lokriszban jegyezték le, s Zaleukosz nevéhez fűződik.⁷⁴ A nagy-görögországi fejlődésben is a költők és a törvényhozók készítették elő a filozófia számára a szellemi terepet.

Ez volt az a társadalmi környezet, amely a filozófiát meghódította, és amelyet a filozófia meghódított. Az irodalmárok és a törvényhozók vetettek ágyat a filozófiai gondolkodás számára.⁷⁵ Megalé Hellaszban a társadalom készen állt a filozófia befogadására. Másképpen, a nyugati társadalmi térben kialakultak már a filozófia szociális és ideológiai előfeltételei és a filozófia iránti igény. Létezett már egy helyben talált társadalmi fogadókészség, kidolgozott, intellektuális és teoretikus talaj, amelyben e mesterségesen ideplántált virág – a keleti hellén bölcsélet – gyökeret eresztett, szárba szökött, virágot bontott és gyümölcsöt érlelt.

A FILOZÓFUSOK KIVÁNDORLÁSA

Amíg a filozófusok első nemzedéke krétai Thalésztól kezdve Anaximandroszig bezárólag származását tekintve ősi, patinás, előkelő, bár többnyire elszegényedett családok jobbára kereskedésből élő és meggazdagodó fiai, akik jelentős ideológiai és politikai szerepet játszottak poliszukban – baszileuszok, jóspapok, türannoszok, arkhonok, epheroszok – és a pánhellén politizálásban Delphoi utazó nagykövetei. Ezzel szemben az első emigráns filozófusok – Püthagorasz és Xenophanész – éppen úgy, mint a telepések jelentős része, **közemberek** sarjai.

A keletről érkezettek a hagyományos és megszokott struktúrákból, poliszukból kiszakadva, nyugaton a szilárd társadalmi és családi háttérrel nélkülözve talajtalanná válnak, tulajdonképpen deklasszálódtak, kényszerű mobilitásuk nem szabadságot, hanem talajtalanságot jelentett számukra. Gyökértelenségük kényszere miatt akarnak gyökeret eresztetni új poliszukban, de ezért kénytelenek fontosságukat, nélkülözhetetlenségüket, kivételességüket és kiválóságukat hirdetni, ismert és tisztelt személyiségek újjászülettekként föllépni, a kriptából halottaiból föltámadni, az új hazát a maga képére átalakítani és születését eposzi dicsőítésben megénekelni, minden **új** hazai és **ó** hazai istent és istenítőt imádni és leleplezni.

E politikai kalandok és szellemi kalandorok két szélsősége a **pártalapító** és **mítoszépítő** Püthagorasz, a **városalapító** és a **mítoszromboló** Xenophanész. Hagyományos kereteik elvesztése és új viszonyok közé kerülésük tette lehetővé számukra a hagyományos gondolkodásmódtól való elszakadásukat és kritikáját. E filozófusok egyszerre voltak idegenek és ismerősök, mély gyökérük volt az egész hellén világban Ióniától az Ión-tengerig, és kiszakadva poliszukból, talajtalanná váltak az egész hellén világban. Önmagukat mardosták és szabdalták a görögséget marcangoló és szaggató ellentmondások. Személyes élményeik, egyéni tragédiáik és az osztársadalmi feszültségek összeestek, érzékennyé tették őket a kor repedéseinek felismerésére és új varratainak kitapintására.

A FILOZÓFIA IMPORTJA

Vitathatatlan, a nagy-görögországi filozófia nem Megalé Hellasz szülötte, a filozófiát *bevitték* Megalé Hellaszba, azok hozták magukkal és honosították meg a filozófiát, akik a lüd és a perzsa támadások, valamint a vazallus-türannoszok önkénye elől Ióniából és a szigetekről elmenekültek. Azt a filozófiai málhát, amit Anaximandrosz tanítványai hoztak magukkal, s azt az ideológiai környezetet, amelyet itt találtak, továbbgondolták. Így válhattak az itáliai filozófia megalapozóivá.

Az itáliai filozófia olyan importált világszemlélet, ami az új idő- és tér-koordinátákban fejlődött tovább, mert más az az idő és új az a környezet, amelyben ezek a filozófusok filozofáltak. Átrajzolódnak a mozgástermek, amelyekben gondolataik cikáznak és szerveződnek. Megváltozik a filozófusok mondandója, és más lesz a filozófusok artikulációja, és a filozófiák másképpen artikulálnak, megváltozik a filozófiák atmoszférája és akusztikája.

Nem lehetett ott folytatni, ahol Phereküdesz és Anaximandrosz – mindegyikük közvetlen vagy közvetett tanítója – abbahagyta. A betelepült filozófusok az új idők és helyek megszólaltatói és szócsövei lesznek, következésképpen az athéniaktól, a milétosziaktól és a szamosziaktól eltérő filozófiákban foglalják össze gondolatilag környező világukat.

Ha Phereküdesz és Anaximandrosz tanítványai, szamoszi Püthagorasznak és kolophon Xenophanésznek sikerük volt, akkor azért lehetett, mert kapcsolódtak a helyben talált ideológiai környezethez, hatékony társadalmi erők ismertek magukra filozófiájuk tükrében, saját érdekeik rezonálását hallották ki filozófiájukból.

PÁNHELLÉN FILOZÓFIA SZÜLETETT

Pontatlan az itáliai filozófia elszigetelt tárgyalása, hamis izolált monászokra törni szét a görög filozófiai fejlődés folyamatát. A filozófia „*importja*” annyit tesz, látjuk az eddigiekből, hogy a keletről jövők meghonosították a filozófiát a Földközi-tenger nyugati medencéjében is. Hogy ez a lépés milyen hatalmas jelentőségűnek bizonyult, azt inkább csak érezzük, sejtjük, mint tudjuk, hiszen „*A görög Nyugat kultúrtörténeti jelenősége még távolról sincs feltárva.*”⁷⁶ Kerényi Károly helyzetértékelését fölösleges és hiába való lenne vitatni.

Az itáliai filozófia nem csupán a nagy-görögországi kérdésfeltevésekre dolgozta ki válaszait; hanem nem tudva, de téve, a megváltozott pánhellén problémákra kereste és találta meg a feleletet. Ha a filozófia Attika és Iónia helyi jelentőségű belügyéből Megalé Hellaszban *pánhellén* jelentőségre tesz szert, akkor teheti ezt azért, mert nem szűk nyugati érdekek és értékek kifejezése. A filozófia mezeje általuk kezdi kitölteni a görögség szociális terét, a helyi idők és terek az ő munkásságuknak köszönhetően lesznek a görögség számára egyidejűvé és egyterűvé, meghonosították a filozófiát az egész Mediterránemuban.

A nagy-görögországi filozófiai fejlődés gyökerei Ióniába nyúlnak vissza, az itáliai filozófusok egyfelől a bölcsek, kiváltképpen az ióniaiak filozofálását folytatták megváltozott körülmények között, s megváltozott filozófiai teljesítményükkel megalapozták a klasszikus kor filozófusainak – Szókratész, Platón, Arisztotelész – rendszereit, amelyek szervesen nőttek ki a nagy-görögországi filozófia eredményeiből. Egyáltalán az athéni filozófiai iskolák – az Akadémia, a Lúkeion – megszervezése a püthagorasz és a xenophanészi példát követték. A folytonosság és a megszakítottság, összefonódottság és különállás jellemzi a hellén filozofálás történeti folyamatát.

Az itáliai filozófusok a filozófiatörténetnek nem provinciális termékei és szereplői, és az itáliai filozófia nem lokális jelentőségű jelenség. Azzal, hogy Püthagorasz és Xenophanész meghonosították a filozófiát *Megalé Hellaszban*, a filozófia mezeje általuk kezdi kitölteni a görögség szociális terét, a helyi idők és terek az ő munkásságuknak köszönhetően lesznek a görögség számára egyidejűvé és egyterűvé. A filozofálás, amely az ideig a tulajdonképpen Hellasz és Iónia területére korlátozódott, helyi jelentőségű belügy volt, munkásságuk által meghonosodott az egész Mediterránrumban, *pánhellén* jelentőségű üggyé vált.

EURÓPAI FILOZÓFIA SZÜLETETT

Az itáliai filozófia kezdeményezői a hatalmi átrendeződések következtében vándoroltak ki Megalé Hellaszba, ahonnan belátható és átlátható volt nemcsak a hatalmas mediterrán térség minden szöglete és szelete, de azon túl Ázsiának, Nyugat-Európának és Afrikának jelentős

szelete is. A poliszukon, sőt a hellén világon is túltekintő emberek az általuk bejárt és megismert világuk egészét reflektálták.

Akarták vagy sem, de a sokat kárhozott nyugati hátszág teljesítményének beépítésével, a velük való eszmei küzdelem eredményeképpen filozófiájuk magába emelte a kelta, az etruszk és a pun értékeket is, egyaránt gazdagodott a keleti és a nyugati vívmányokkal: *„Dél-Itália és Szicília görög alapítású és jórészt görög lakosságú városai az i. e. VIII-VI. századtól kezdve állandó kapcsolatban éltek a telepeseket kibocsátó poliszokkal – sőt, az egész Hellasszal –, és saját tudósaik, művészeik, költőik is gazdagították a közös hellén kultúrát. Ami pedig Itáliát illeti: nemcsak a keleti és a nyugati partszegélyen és Szicíliában élő görög közösségnek, hanem számos anyaországi polisznak is élénk kereskedelmi és kulturális kapcsolatai voltak az etruszokkal s az Appennini-félsziget más-más etnikumú településeivel.”*⁷⁷

A mobilitás az eladdig abszolútnak vélt polisz-tudat jelentős tartalmait megkérdőjelezte. Az itáliai filozófia már nem szűk érdekek és értékek kifejezése, nem csupán a nagy-görögországi, egyáltalában a hellén kérdésseltevésekre dolgozta ki válaszait; hanem nem tudva, de téve, ők adtak igazán **európai** tartalmat és hatást, mondhatjuk, **összemberi** jelentőséget a görög gondolkodásnak.

Itt és így vált a hellén filozófia görög és európai filozófiává, olyanná, amilyennek a filozófiát napjainkban is ismerjük. S noha az európai filozófia nem az egyedül lehetséges korai filozófia, különösen az indiai és a kínai melletti, velük egyidejű alakulás, de velük ellentétben, a költészettől és a mitológiától való tudatos és határozott elhatárolódása mián a filozofálás többé-kevésbé zárt és tiszta formája: a filozófia. Ami a görög filozófia fejlődését illeti, Nagy-Görögországban zárult le a bölcsesség bölcselletté történő alakulása.

1JEGYZETEK

- Xenophón: Kürosz nevelkedése. VII,5. In: Uő. Összes munkái. 2. köt. Filozófiai és egyéb írásai. Osiris Kiadó. 2003.
- 2 Falus Róbert: Epicharmos 1. és 2. töredékének elemzése. In: Uő. Görög harmónia. Gondolat Könyvkiadó. 1980. 286. old.
- 3 Steiger Kornél: Parmenidész és Empedoklész kozmológiája. In: Parmenidész és Empedoklész: Töredékek. Gondolat Könyvkiadó. 1985. 78. old.) L. még: Uő. Parmenidész és Empedoklész kozmológiája. In: Parmenidész és Empedoklész. A függelékben Parmenidész és Empedoklész Töredékei. Aron Kiadó. 1998. 13. old.)
- 4 Falus Róbert: Homérosz. In: Homérosz: Íliász. Odüsszeia. Homéroszi költemények. Magyar Helikon. 1960. 938. old.
- 5 Hegel: Előadások a filozófia történetéről. 1. köt. Akadémia Kiadó. 1958. 53. old. Érdemes figyelmünkre a problémának részletesebb kibontása „**A filozófia mint korának gondolata**” című pontban (vö. i. m. 59. old.)
- 6 Hegel: Előadások a filozófia történetéről. 1. köt. 144. old., így használja Steiger Kornél is (vö. Steiger Kornél: Parmenidész-problémák. In: Világosság. 1972. 2. sz. 87. old.), de nem említi Hegel szerepét a fogalom kiterjesztésében.
- 7 Hegel: Előadások a filozófia történetéről. 1. köt. 143. old.
- 8 Vö. Arisztotelész: Metafizika. 984ab. és 988a. Lectum Kiadó. Szeged. 2002. (Továbbiakban: Metafizika)
- 9 „*az ideákkal egyjelentésű dolgok sokasága az ideákban való 'részesülés' alapján van. Platón tehát csakis az elnevezést változtatta meg, ti. a részesülést. Mert már a püthagoreusok úgy tanították, hogy a létezők a számok utánzása következtében vannak, Platón pedig – megváltoztatva az elnevezést – bennük való részesedést mond De hogy mi ez az ideákban való részesülés vagy utánzás, annak kutatását nyílt kérdésül hagyták.*” (Metafizika 987b.)
- 10 Metafizika 987a.
- 11 Arisztotelész: Politika. 1252b. Gondolat Kiadó. 2. kiad. 1984. (Továbbiakban: Politika)
- 12 Vö. Politika. 1274a.
- 13 Sztrabón VI. 1,8.
- 14 Diog. Laert. VI,8.
- 15 Diogenész Laertiosz III. A filozófiában jeleskedők élete és nézetei. I-V. 1. köt. Jel Könyvkiadó. 2005. (Továbbiakban: Diog. Laert.). Vitáznak, hogy a filozófusok kipellengérezése kikre vonatkozik. A megnyugtató megoldás kényes és kétes (vö. Falus Róbert: Epicharmos 1. és 2. töredékének elemzése. In: Uő. Görög harmónia. 285-296. old.), de gondolhatjuk, hogy Püthagorasz, Xenophanész, Parmenidész, Empedoklész és Prótágorasz tanításán élcélődött, de ismerhette Hérakleitoszt is.
- 16 Lucretius: A természetről. I, 323-324. Alföldi Magvető. Debrecen. 1957.
- 17 Vö. Lucretius: A természetről. I,711-735. és I, 823-839.
- 18 Lucretius: A természetről. I, 635-639.
- 19 Vö. Lucretius: A természetről. I,736.
- 20 Platón: Theaitétosz. 152e.
- 21 Herbert: Kísérlet a görög táj leírására. In: Uő. Labirintus a tenger parton. 121. old.
- 22 Parmenidész B 8,12-16.
- 23 Hérakleitosz B 28.
- 24 Hérakleitosz B 94. Pais azt írja: „*a maga általános bölcseleti nézeteit csupán az emberi viszonyokból merített, szociomorf modell segítségével képes leírni... a filozófia megértéséhez a közvetlenül átélt társadalmi történések révén vezet az út.*” (Pais István: A görög filozófia. 67. old.)

25 Hérakleitosz B 66.

26 Érdekes, Parmenidész és Hérakleitosz jogi nyelvezetét nem szokták elemezni. A jogi nyelv használatában része van annak, hogy a vezető tudomány nyelve meghatározza az összes többiét. S abban a korban nem a geometria, nem a matematika volt a vezető tudomány, mint a legtöbben vélik, hanem a jogfilozófia.

27 Vö. Hérakleios Lembos: Kivonatai. 372,59. Hérakleidés Lembos: Kivonatai az aristotelési gyűjtemény anyagából. In: Államéletrajzok. Aristotelés, Hérakleidés Lembos, Pseudo-Xenophón, Xenophón, Kritias és Héródész Attikos írásai a görög államokról. Osiris Könyvkiadó. 1998.

28 Frazer: Az aranyág. 173. old.

29 „*Siciliának először Trinacria volt a neve, utóbb Sicaniának nevezték.*” (Iustinus: Világkrónika a kezdetektől Augustusig (Fülöp királynak és utódainak története) Marcus Iunianus Iustinus kivonata Pompeius művéből. IV,2. Magyar Helikon. 1992.)

30 Politika. 1329b..

31 Ritoók, Sarkady, Szilágyi: A görög kultúra aranykora. Homérostól Nagy Sándorig. Gondolat. 2. kiad. 1984. 148-149. old.

32 Pallottino: Az etruszkok. Gondolat Könyvkiadó. 1980. 68. old.

33 Homérosz: Himnuszok. XXV. A Múzsákhoz és Apollónhoz. 452-455. In: Uő. Íliász. Odüsszeia. Homéroszi költemények. Magyar Helikon. 1960.

34 Vö. Pallottino: Az etruszkok. VI. tábla.

35 Vö. Pallottino: Az etruszkok. VII. tábla. 3. sz. kép, továbbá 68. és 255. old.

36 Homérosz: Dionüszoszhoz. VI. 7-8.

37 Vö. Kenediné Szántó Livia: Az etruszkok nyomában. Corvina Kiadó. 1977. 39-41. old.

38 Homérosz: Himnuszok. VI. Dionüszoszhoz. 6-12. és 28-31. In: Uő. Íliász. Odüsszeia. Homéroszi költemények. Magyar Helikon. 1960. (Továbbiakban: Dionüszoszhoz)

39 Cicero: Az állam. II,4. (9) Akadémiai Kiadó. 1959.

40 Plut. Szolón I,2. Rhodanosz a mai Rhône, Masszalia pedig Marseille.

41 Partheniosz: Asszonyi hála. In: A leány meg az isten. Görög szerelmes novellák. Magyar Helikon. 1968. 72. old.

42 Thuküdidész: A peloponnészoszi háború. VI,2. Osiris Könyvkiadó. 1999.

43 Ezt feltételezi Trencsényi-Waldapfel Imre Hésziodosz alapján – Odüsszeusz fiai, Agriosz és Latinosz uralkodnak a nyugati népei felett: „*Άγριος-nak, vadnak a görögök valamely újonnan feltárt vidék bennszülött, nem görög lakosságát tekintették, s így ez az Agrios, mint az itáliai őslakosság egy részének **héros epónymosa**, máris a görög kolonizátorok szempontjára utal.*” (Trencsényi-Waldapfel Imre: Az arany-kor és Hésziodosz szigetei. In: Uő. Vallástörténeti tanulmányok. 154. old.)

44 A „**Szuda**” az etruszk saeculum-tant a perzsa Hüsztaszpész és a keresztény szellem alapján értelmezi. Felteszi, hogy az emberiség története tizenkét saeculumra osztódik. Egy-egy saeculum ezer-ezer esztendő fog át, a tizenkét korszakból az első hét a teremtésre esik, s a hatodik saeculumba jelent meg az ember a földön. Az emberiség története hat saeculumot fog át. (vö. Németh György: Saeculum. In: Uő. A zsarnokok utópiája. In: Uő. A zsarnokok utópiája. Antik tanulmányok. Atlantisz. 1996. 110-113. old.)

45 Vö. Németh György: Saeculum. In: Uő. A zsarnokok utópiája. 112. old.

46 Vö. Németh György: Saeculum. In: Uő. A zsarnokok utópiája. 112-113. old.

47 Németh György: Saeculum. In: Uő. A zsarnokok utópiája. 110. old.

48 Sztrabón III,4,16.

49 Pallottino: Az etruszkok. 135. old.

50 Pallottino: Az etruszkok. 134. old. E bizonytalan istenség görög hatásra a VI. században megszemélyesül (vö. i. m. 135. old.)

51 Vö. R. Szilágyi Éva: A nő a kelta mítoszokban. In: Világosság. 1975. 6. sz. 370. old.

52 „Ezen a tájon némelyek állítása szerint a kelták voltak az őslakók”. (Ammianus: Róma története. XV,9. Európa Könyvkiadó. 1993.). Arisztotelész a kelták mindent megvető, túlzó bátorságát – vakmerőségét – emeli ki (vö. Arisztotelész: Nikomakhoszi etika. 1115b. Európa Könyvkiadó. 1987.)

53 Petőfi Sándor: Homér és Ossián. 1847. augusztusban írt versének gondolata felmerült már Arany János Petőfihez 1847 februárjában írt levelében (vö. Arany János Petőfi Sándornak. 1847. II. 28. In: Uő. Leveleskönyve. 51. old.), majd érinti Petőfi Aranyhoz írt levelében (vö. Petőfi Sándor Arany Jánoshoz. 1848. IV. 18. In: Uő. Összes prózai művei. 400. old.). Cs. Szabó László: „Hol vannak a hellének és hol a kelták? – kérdezte Petőfi, s én hozzátoldottam csendes iróniával: itt vannak milliósámra, görög és francia és skót és ír a nevük.” (Cs. Szabó László: Görögökről. 22. old.).

54 Vö. R. Szilágyi Éva: A nő a kelta mítoszokban. In: Világosság. 1975. 6. sz. 370. old.

55 Vö. Zsoldos Attila: A kettéosztott sziget. In: Világosság. 1986. 2. sz. 116/b. old.

56 Idézi Zsoldos Attila: A kettéosztott sziget. In: Világosság. 1986. 2. sz. 116/ab. old.

57 Érdekes problémára mutat Roland Auguet: „A Forum kövei közt csordogáló vérnek ugyanaz volt a jelentősége, mint annak a vérnek, amelytől Odüsszeusz a Hádész birodalmában gerelye hegyével tartotta távol a lelkeket. Odüsszeusz anyja, Antikleia is csak akkor ismerte föl és szólította meg fiát, amikor már ihatott a vérből. Teiresziasz, a jós, egyébként maga fogalmazta meg az Alvilág kérelhetetlen törvényét: a lelkek csak akkor nyerik vissza – bármi rövid időre is – az életet és vele a beszéd képességét, ha ihatnak az áldozatok véreből. A többieknek, akik nem juthattak hozzá, feledés a sorsuk mindaddig, míg valaki meg nem könyörül rajtuk.” (Auguet: Kegyetlenség és civilizáció. 20-21. old.)

58 Vö. Trencsényi-Waldapfel Imre: Martyr occultus. In: Uő. Vallástörténeti tanulmányok. 460. old.

59 Sztrabón IV, 4.4.

60 Vö. Politika. 1272b-1273b.

61 Sztrabón III. 1,6

62 Sztrabón. IV, 4.4.

63 Vö. Sztrabón III. 2,15

64 Sztrabón. IV, 4.4.

65 Julius Caesar: Feljegyzései a gall háborúról. VI. 13. Európa Könyvkiadó. 1964. „A tananyag írásba foglalását bűnnek tekintik, míg minden más dologban... a görög nyelvet alkalmazzák. Ezt a szokást szerintem két okból honosították meg: nem akarták, hogy tanításuk a nép között is elterjedjen, s hogy a tanulók írott szövegek birtokában elhanyagolják emlékezőtehetségüket... Tanításuk fő tétele az, hogy a lélek nem pusztul el, hanem a halál után egyik emberből a másikba költözik... Számos elméletük van még a csillagokról, azok mozgásáról, a világ és a föld nagyságáról, a természetről, a halhatatlan istenek hatalmáról, és sajátos képességeiről; ezeket mind továbbadják az ifjúságnak.” (i. m. VI. 14)

66 Honti János: A mese világa. In: Uő. A mese világa. Magvető Kiadó. 1975. 43-44. old.

67 Tóth Imre: A matematikai axiomatika néhány ismeretelméleti kérdése. In: Filozófiai tanulmányok. 307. old. jegyzet.

68 Németh György: A polisok világa. Bevezetés az archaikus és koraklasszikus kori görög társadalomtörténetbe. Korona. 1999. 181. old.

69 Németh György: Görög történelem. Szöveggyűjtemény. 114. dokumentum. Osiris Kiadó. 2. kiadás. 2003. A szolóni alkotmány harmadik vagyoni osztályát képezik a „zeugítészek”, az igások, a fogatosok, a 200 és 300 drachma közötti éves keresettel rendelkezők, akik jövedelmükből következően már nem lehettek lovasok, de még a nehézfegyverzetet képesek voltak beszerezni.

- 70 Németh György: Görög történelem. Szöveggyűjtemény. 72. dokumentum, vagy Németh György: A polisok világa. 179-180. old.
- 71 Németh György: A polisok világa. 184. old.
- 72 Csengeri János: Homeros. Franklin-Társulat. 1907. 108. old.
- 73 Sztrabón. III. 1,6.
- 74 Vö. Sztrabón. VI. 1,8.
- 75 Vö. Politika. 1274a.
- 76 Kerényi Károly: Pythagoras és Orpheus. In: Uő. Az örök Antigóné. Vallástörténeti tanulmányok. Paidion. 2003. 289. old.
- 77 Falus Róbert: Az antik világ irodalmi. Gondolat Könyvkiadó. 1976. 380. old.